

Kopterne i dagens Egypt

Et kamuflert minoritetsproblem

AV ÅGE HOLTER

Den lunefulle toleranse

I april og mai 1968 skjedde det forbløffende ting utenfor den koptiske Maria-kirke i Zeitun, en forstad til Kairo. Svære flokker, opptil 100 000, samlet seg hver kveld utenfor kirken – muslimer, kristne og jøder. De ventet på at Jomfru Maria skulle vise seg, som hun hadde gjort det første gang 11. april og siden flere ganger: En tilsørt og lysende skikkelse langt oppe mot kuppelen, som hvelver seg over alle koptiske kirker. Folk hadde sett henne bøye seg først mot korset rett over sentralalteret, så mot folkemengden nede i gaten, for så å forsvinne opp i natthimmelen. Virkningen på folk var som en religiøs vekkelse: omvendelser, helbredelser og andre mirakler. Og det største mirakel: at jøder, kristne og muslimer fant hverandre her på gaten, et underlig folketroens fellesskap og vennskap der de gjennom natte-timene sang hymner og ba sammen som om ingenting skilte dem. På ettårs-dagen for den første visjon kunne mer enn $\frac{1}{4}$ million egyptere stimle sammen ved en seremoni i Maria-kirken. Da hadde Jomfruen nylig vist seg igjen fire ganger.¹

Det hadde begynt ni måneder etter den arabiske katastrofe i juni-krigen med Israel. En nasjonal ulykke av slike apokalyptiske dimensjoner kan lett utløse en religiøs vekkelse, særlig i et land hvor religionen har satt slike dype spor som i Egypt. Det er for øvrig en allmenn

1. *New Middle East* (NME), Dec. 1972. *Arab Report and Record* (ARR) 10/1968; 7/1969. Da patriark Shenouda III besøkte Vatikanet i mai i år, hilste han Paul VI med flg. ord: «Når De kommer til Egypt . . . , kan De se våre gamle bønnesteder, den jord som ble velsignet av vår Herre under hans flukt med Jomfruen og St. Josef, og nylig igjen velsignet av Marias tilsynekomst i Zeitun.» *Le Progrès Egyptien*, 6/5.

erfaring at gjennom ydmykelse og fortvilelse kan folk finne sammen i en revitaliseringsprosess av religiøs karakter.

Men hva skjer så? Fire år senere, i 1972, blir det meldt om alvorlige sammenstøt mellom muslimer og koptere. En kirke i Kairos forstad Khanka ble to ganger stormet av rasende muslimer. Første gangen, mellom 5. og 6. november, ble kirken delvis skadet. (Tidspunktet er ikke tilfeldig. 6. november i fjor var den første dag i den religiøse festtid *Id al-Fitr* som avslutter festmånedene *ramadan*.) Andre søndagen, etter gudstjenesten som ble feiret under åpent tak i nærvær av 160 prester og mange hundre koptere, ble kirken totalt ødelagt. Boliger i nabolaget, hus som tilhørte koptere, ble også skadet. I Damanhour, mellom Kairo og Alexandria, ble koptere steinet sammen med en av sine biskoper, og en ny kirke stukket i brann. Det er rapportert om 11 slike voldshandlinger i løpet av de siste to år.²

Dette brå omskifte i folkestemningen er interessant både fra et historisk, religionsvitenskapelig og politisk synspunkt.

Historisk har de religiøse minoriteter i de islamiske samfunn alltid vært truet av voldsomme og brå omslag i folkemeningen, styrt av urgamle instinkter som ikke har vært ukjent for ghettoer og diaspora-samfunn også andre steder i verden.

Religionsvitenskapelig er det interessant at i det øyeblikk en minoritetskirke som den koptiske tar et skritt ut av sin tradisjonelle passive holdning, kjennes det som et anslag mot den store majoritet og et brudd på islams toleranseregler.

Politisk er kollisjonen mellom de to folkegrupper et av de mange symptomer i dagens Egypt på en sosial uro og et nasjonalt ubehag, som etter den seks år lange unormale tilstand av hverken krig eller fred slår ut i aggressive handlinger.

Rent generelt gjelder det at forholdet mellom koptere og muslimer er en prøve på om arabisk nasjonalisme kan gå sammen med fulle og likeverdige rettigheter til ikke-islamiske borgere, slik det er garantert dem i arabiske konstitusjoner. Eller er det bare tale om å tolerere en minoritet? Er det i så fall islams klassiske form for toleranse, eller har det utviklet seg en ny slags toleranse av minoriteter i Midt-Østen?

2. ARR 18.21.22/1972. *Jeune Afrique* 620/1972. Rapporten fra en parlamentarisk granskingskommisjon er i utdrag gjengitt i *Cairo Press Review* (CPR) 29/11 1972, s. 6-10.

Hvem er kopterne?

Før vi går nærmere inn på disse synspunkter, kan det være på sin plass å presentere kopterne, *a lonely minority*, som tittelen lyder på en av de få monografier om dem: Ensom og upåaktet i en verden som ellers er stigende opptatt av minoritetsproblemer. Enda de er minst like mange som Norges befolkning, tallene varierer mellom 4 og 10 millioner (kopternes eget anslag) av en total folkemengde på ca. 35 millioner, og har en viktig strategisk og historisk betydning.³

Navnet «kopter», grekernes arabiserte *aigyptios*, trekker linjen helt tilbake til de gamle egyptere under farao. De vil gjerne se seg selv som de «ekte egyptere». Som kirke fører de sin opprinnelse tilbake til evangelisten Markus, ifølge legenden grunnlegger av menigheten i Alexandria. Derfor var det en historisk begivenhet – i forsoningens tegn – da pave Paul VI overgav til den koptiske kirke en kostelig relikvie, hodet av evangelisten Markus etter hva det påstås.⁴

Denne dobbelte opprinnelse, den etniske og den religiøse, kan neppe skilles ad, selv om sekulariseringen har ført til at mange koptere i dag føler at de tilhører en rase mer enn en kirke. Uten de gamle kirkelige symboler kan de likevel vanskelig føre videre sin identitet.

Symboler og riter forteller i seg selv om den etnisk-religiøse linje i kopternes historie, eller med andre ord: om sammensmeltingen av gammelegyptisk kulturgods og byzantinsk kristendom. Kopterne overtok det såkalte hank-korset, egentlig en hieroglyf som betyr *liv* (anch). Dette livstegnet, som en ser overalt på relieffer og innskrifter, i hendene på guder og konger, ble for kopterne til Kristi kors, som jo også i kristen teologi egentlig er livets symbol. For den koptiske kirke, som

3. All statistikk for Midt-Østen er mer eller mindre gjetning. Dr. N. Horner ved Near East School of Theology er i sine beregninger 1970–72 kommet til 4 mill. koptere (sit. av P. Löffler: «Die Gegenwart der Kirchen im Orient von heute», i *Ökumenische Rundschau* 4/1972). Knappt 100 000 er katolske koptere, og et lite antall er evangeliske. Anvendt litteratur om kopterne: *Chauleur, S.*: Histoire des Coptes d'Égypte. Paris 1960. *Cramer, M.*: Das Christlich-Koptische Ägypten einst und heute. Wiesbaden 1959. *Hammerschmidt, E.*: Kultsymbolik der Koptischen und der Äthiopischen Kirche, i Symbolik der Religionen. X. Stuttgart 1962. *Hourani, A. H.*: Minorities in the Arab World. London 1947. *Kamil, M.*: Aspects de l'Égypte Copte. Berlin 1965. *Meinardus, O. F. A.*:¹ The Coptic Church in Egypt, i Religion in the Middle East, ed. A. J. Arberry. I. Cambridge 1969. ² Christian Egypt. Ancient and modern. Cairo 1965 (ny utg. 1970). *Rondot, P.*: Les Chrétiens d'Orient. Paris 1955. *Wakin, E.*: A lonely Minority. The modern Story of Egypt's Copts. New York 1963.

4. *A. Neame*: «The Christian Dilemma in Egypt and Lebanon». NME Dec. 1972.

for den beslektede ortodokse, står da også tanken på det kommende, evige liv i forgrunnen. Og vi vet at de gamle egyptere var sterkt opptatt av livet etter døden. Den som har opplevd ørkenen i et land hvor det aller meste er et uendelig øde, forstår noe av den økologiske bakgrunnen for en slik evighetsinteresse. Det er likevel underlig å se (i Louvre) en koptisk St. Georg som med en lanse spidder en slags krokodille-drage og er utstyrt med et haukeansikt som guden Horus. Eller når vi i koptiske skildringer av det hinsidige liv finner en tilsvarende sammenblanding av guden Thot og erkeengelen Mikael. Eller når dagens koptere besøker Kairos nekropol og spiser på sine kjæres graver, eller når det feires nattverd for den døde etter at sjelen (ifølge folketroen) har passert 40 forskjellige demoner og på den 40. dag er parat for dommen. De gamle egypteres forkjærlighet for all slags magi er ellers tydelig bevart i prestenes seremonielle kur mot hundebit, basert på det hellige 7-tall, i troen på at presten kan mane onde ånder inn i en vannkrukke, i bruken av trylleformler og fruktbarhetsmagi, o.l.⁵

Når cymbalene klinger under en koptisk gudstjeneste, er det som et fjernt ekko fra faraos templer. Og inntrykket forsterkes ved at prestens liturgiske hodeplagg minner om det vi ser på faraos hode fra relieffer og statuer. I selve det liturgiske språk, som i dag er den bohairiske dialekt (ved siden av arabisk), finnes jo også en relikv fra gammel-egyptisk tid. Men akkurat som koptisk språk har lånt greske ord og bokstaver, så er koptisk kunst en sammensmelting av flere kulturer: Gammelegyptisk, hellenistisk, romersk, syrisk, bysantinsk, til dels også arabisk. Kunsthistorikerne taler om blandingsstil og kan være i tvil om det fins en egen koptisk kunst. Men den som f.eks. vil meditere foran et av de berømte koptiske tekstiler, kan i disse former og farger lese en hemmelig historie om hvordan gamle kulturer kan gå opp i en høyere enhet og overleve. Stikkordet er her *overleve* – kopternes egen historie resymert i ett ord.

Deres kristne arv er dominert av Chalcedon 451. Da konsilet fordømte den monofysittiske vranglære – at Kristus egentlig bare hadde én natur (*mono physis*), fordi den guddommelige natur hadde absorbert den menneskelige som når en vanndråpe blandes i et glass vin – nektet patriarken Dioskuros fra Alexandria å bøye seg for pave og keiser. Kopterne stilte seg bak ham, og slik kom et teologisk dogme til å

5. Jfr. avsnittet *Arzneikunde* i Cramer, op.cit. Skyldes det tradisjonen at de fleste farmasøyter i Egypt er koptere?

fungere som et symbol på nasjonal motstand mot fremmedvelde.⁶ Derfor ble araberne hilst som befriere fra romersk-byzantinisk forfølgelse og undertrykkelse da de erobret Egypt 640/641.

Det som nå kom til å strukturere minoritetsproblematikken i Midt-Østen, er at det arabiske islam så å si lukket kopterne inne i deres kulturelle egenart, i likhet med andre avvikende grupper. Ideologisk er dette begrunnet i overbevisningen om at kristendom (og jødedom) er et forstadium til islam, som regnes for den endelige og fullkomne åpenbaring. Kristne og jøder kan derfor aksepteres, men bare på deres rette plass, på den andre siden av en (mer eller mindre) synlig og klar demarkasjonslinje mellom lavere og høyere, mellom edlere og ringere. Politisk ga dette seg utslag i den praksis at ikke-muslimer ble pålagt skatt, mens muslimene gikk fri. Slik oppsto konflikten mellom islams proselyttiver og den økonomiske fordel av å konservere jøder og kristne i deres opprinnelige tilstand. Helt fra Muhammeds Medinaperiode er de kjent som *ahl al-kitab*, «bokens folk», eller *al-dhimma*, «paktens folk», de som er beskyttet av muslimene på bestemte vilkår, i motsetning til «avgudsdyrkerne» eller «materialistene» som fikk valget mellom å dø eller gå over til islam.

Slik utviklet det seg et toleransebegrep som var høyst ambivalent og prekärt. Kopterne har gjennomlevd alle faser. Alt etter omstendigheter og konjunkturer er de blitt blodig forfulgt som syndebukker, nedlesset av svære skatter som erstatning for at de var ekskludert fra militærtjeneste, sosialt diskriminert på til dels utspekulerte måter, eller også bare tolerert og til og med brukt som funksjonærer og skatteoppkrevere. Under slike forhold ble kopterne ganske snart redusert fra majoritet til en stadig mindre og mindre minoritet. Årsakene er de samme som også i dag kan få koptere til å skifte religion: økonomiske fordeler (en gang skatter, i dag jobber kort og godt) og ekte-skapelige (lettvindt skilsmisse, til og med rett til barna, etter som de automatisk tilfaller en muslim fremfor en ikke-muslim).

På 1500-tallet satte tyrkerne i system det som da alt var praksis: et horisontalt system av administrative enheter betegnet som *millet* (av *milla*, Koranens ord for «religiøst samfunn»). De religiøse grupper innenfor det ottomanske rike fikk her et organ, ledet av det geistlige overhode, med myndighet over sine medlemmer i sivilrettslige og reli-

6. I felleskommuniké fra patriark Shenouda's møte med pave Paul VI i mai i år betegnes årsaken til skismaet 451 som «teologiske forskjeller næret og forstørret av ikke-teologiske faktorer». *Le Progrès Egyptien* 11/5. Jfr. til note 24.

giøse forhold. Herfra går det en direkte linje til *majlis al-milli*, kopternes kirkeråd etablert 1873, som først i den aller siste tid (1956) har mistet sin sivilrettslige autonomi under stor protest fra kopterne selv (og fra andre kristne og fra jødene). Det vil si at kirkerådet ikke lenger fungerer som domstol i kopternes private rettsforhold. Staten har overtatt all domsmyndighet.

Denne sentralisering av rettssystemet var imidlertid tenkt som et skritt på vei mot den sekulære stat, hvor alle dømmes etter en og samme lov, uansett religion og rase. Men ennå står de gamle religiøse familierettslige regler ved lag – separate for muslimer, for jøder, for de ulike kristne grupper – bare at de nå håndheves for alle ved statens domstoler. I praksis betyr det at muslimer – som bekler nesten alle dommerembeter – nå også dømmes i en sivilprosess mellom koptere f.eks., mens det ennå er utenkelig å la en kristen jurist sitte til doms over muslimer, selv ikke når en av partene er kristen og den andre muslim. (I slike tilfelle dømmes alltid etter islamisk lov.)

Men opprinnelig var intensjonen, fra Nassers side, å bryte med det religiøse nasjonalbegrep, som holdt kopterne i en sosial ghetto innenfor det store samfunn av prioriterte muslimer. Helt siden Muhammed Ali, grunnleggeren av det moderne Egypt i første halvdel av forrige århundre, har kopterne satt sitt håp til en utvikling mot den sekulære vestlige nasjonalisme. Som minoritetsgruppe har de utviklet egenskaper som er typiske for de fleste minoriteter: et høyt faglig og intellektuelt nivå. De hadde alt å vinne i en stat som bare spurte etter kompetanse og ikke religion. Derfor finner vi koptere i det første egyptiske nasjonalparti, som i sitt manifest av 9. september 1881 hevdet:

«Egyptys nasjonale parti er et politisk, ikke et religiøst parti. Det inkluderer menn av ulike raser og bekjennelser, hovedsakelig muslimer, . . . men også . . . koptiske kristne, jøder . . . Partiet setter ikke noe som helst skille mellom disse, fordi det betrakter alle mennesker som brødre med like rettigheter, både politiske og juridiske.»⁷

Alle følgende liberale partier, til og med det siste (*Wafd*) før militærkuppet i 1952, har hatt samme program og målsetting: å forene alle

7. Sit. etter *Chr. P. Harris: Nationalism and Revolution in Egypt. The Role of the Muslim Brotherhood*. London 1964, s. 44.

egyptere uansett religion. Kopterne spilte til dels en fremtredende rolle i denne periode. De oppnådde å besette statsministerstillingen i 1908 med den fremragende Butros Ghali Pasha, og var med i toppledelsen av *Wafd* gjennom Makram Ebeid Pasha. Men Ghali ble myrdet (i 1910) av en ekstrem nasjonalist, medlem av et islamisk broderskap, og Ebeid ble tvunget ut av *Wafd* i 1940-årene. I den nasjonale vekkelse var det et sterkt element av frigjøring fra alt fremmed vestfra, og til det hørte også kristendommen. For kopterne ble det en møllestein om halsen, at de både med sin religion og sin skoloring var orientert vestover og lett fikk ledende administrative stillinger under den britiske «okkupasjonen». Den nye nasjonalfølelse, på leting etter en verdighet og selvrespekt og identitet som var gått tapt, skapte seg myten om gullalderen, da det arabiske imperium var stort og sterkt fordi islam var det. Bare islam hadde muligheter til å utfolde de myter og symboler og ritualer som det moderne og likevel det evige Egypt hadde behov for. Dette er uttrykt i en artikkel om «Islam og Egypts hjerte» av islams største reformteolog i nyeste tid, egypteren Abduh:

«Egypternes sjel har suget inn religiøs hengivelse, i den grad at religionen er blitt en uatskillelig del av deres natur. Den som ønsker å komme med reformer på andre veier enn religionens, han sår en sæd som ikke passer til denne jord. Det er såkorn som ikke vil slå rot . . .»⁸

Koptiske politikere har ikke hatt andre alternativer enn å prøve å skjelle mellom religion som privatsak og islam som et nasjonalt-kulturelt symbol. Minst to av dem er tillagt slagordet: «Jeg er kristen når det gjelder religion, men muslim når det gjelder fedrelandet.»⁹

Fanatikeren fra det islamiske broderskap som drepte den første og eneste koptiske statsminister, fikk millioner av åndelige etterfølgere i et nytt kjempende brorskap, stiftet 1928: *Ikhwan al-Muslimun*, Muslimbrødrene. Som den største pressgruppe i Egypt fikk de vedtatt i de første (midlertidige) republikanske konstitusjoner (1956 og 1964) at «islam er statens religion». Da den endelige grunnlov ble vedtatt i 1971, under president Sadat, var det ikke lenger nødvendig med noe

8. Abduh: «L'islam et le coeur de l'Egypte» (1888), i Anthologie de la littérature arabe contemporaine, ed. Abdel-Malek. II. Paris 1965, s. 60.

9. Makram Ebeid og Salama Moussa, se P. Rondot: «Loi révélée et théocratie dans l'état oriental d'aujourd'hui», i *Afrique et l'Asie* 3/1950, og «Islam, Nationalisme, Etat moderne en Orient», i *Orient* 1/1967.

press. Som en selvfølge ble islam dekretert som «statens religion». Ja, enda mer: «Prinsippene i den islamiske lov (*shari'a*) er en hovedkilde for lovgiving.»¹⁰ Og blant de etablerte koptere fins det alltid, som vanlig er i minoriteter med århundrelang øvelse i tilpassingens kunst, en autoritet som gir myndighetene sin velsignelse. På et folkemøte i Tanta ble konstitusjonen varmt støttet av erkeprest Luqa Iskandar på vegne av det koptiske bispedømme al-Ghardiya. «De kristne i dette land vil ikke ta skade av at konstitusjonen erklærer islam som statsreligion. For islams lære er tolerant. Dessuten har islams Profet innskjerpet kjærlighet til de kristne i alminnelighet, og til kopterne i Egypt i særdeleshet.»¹¹ (Det var i høy grad en spesiell kjærlighet. En av Muhammeds koner var den unge, koptiske piken Mariam.)

Men egentlig har kopterne grunn til å beklage denne utvikling. Under den første nasjonalisme ble håpet tent om et samlet Egypt, med likhet for alle borgere uansett religion. Dette håp ble næret på ny av Nasser og hans «frie offiserer». Men det som skiller minoritet og majoritet er nå kommet i forgrunnen, hjulpet av en nasjonal krisesituasjon hvor det – som i Muslimbrødrenes glansperiode under britisk okkupasjon – igjen ropes etter det gamle arabiske imperium med dets totale identifikasjon av stat og religion. I en slik kritisk tilstand, hevder sosiologen Van Nieuwenhuijze¹², kan majoriteten vakle mellom to muligheter: enten å glatte over mest mulig og kamuflere enhver forskjell mellom folkegruppene eller tvert imot presse minoriteten til nasjonal og kulturell konformitet. Det er denne ambivalente holdning vi finner i dagens Egypt. Og dermed er vi tilbake til utgangspunktet.

Ideologisk og politisk enhet – konfliktens grunnlag

Spør man som turist en koptisk prest om det er konflikter i forholdet til muslimene, vifter han det hele bort: Alt er i skjønneste orden; alle lever sammen som brødre. Dette er noe av kirkens tragedie i Egypt. 1300 år i servil lydighet mot øvrigheten har gjort varsomhet til instinkt hos prestene. De kjenner prisen for å være etablert. Kombinert med en utdannelse som er smal i enhver forstand, er resultatet et indolent og passivisert presteskap. Det er hos legfolket, som for det meste står

10. «Constitution of the Arab Republic of Egypt», full tekst i *The Middle East Journal* 1972, s. 55–68.

11. Sit. etter *J. P. O'Kane*: «Islam in the new Egyptian Constitution: Some Discussions in al-Ahram», *ibid.* 1972, s. 138.

12. *C. A. O. van Nieuwenhuijze*: *Sociology of the Middle East*, Leiden 1971, s. 547.

skyhøyt over prestene sosialt og kulturelt, at man finner de politisk bevisstgjorte. Men hvor de økonomiske privilegier er store – og samtidig sjeldne og prekære som i Egypt – der er kampviljen ikke særlig stor. Og den religiøse vind i de seneste år har blåst i retning av ørkenen, den tradisjonelle vei for all karismatisk fornyelse i munkevesenets hjemland. Studenter har i flokkevis strømmet ut til hulene etter Antonius og Pakomius og deres etterfølgere, for å leve det liv som ennå i Egypt holdes for å være det perfekte. For andre kan det se ut som om disse «Guds sønner» flykter fra et engasjement i en urolig og vanskelig tid mellom krig og fred.

Det er i denne tid, med alle forberedelser til den «totale konfrontasjon» med Israel, at «nasjonal enhet» får enda større betydning. I islamisk terminologi er enhet (*tawhid*) både et teologisk og politisk nøkkelbegrep. Linjen går fra den ene gud over den ene kalif til den ene troende folk, *umma*, som følger den ene hellige lov, *shari'a*. Og i praksis har det arabiske nasjonalitetsbegrep, som jo ikke er stort eldre enn 40–50 år, vanskelig for å løsrive seg fra *umma*-modellen som i århundrer gjorde religion til basis for fullt borgerskap. Det nasjonalitetsbegrep som fins i de arabiske konstitusjoner, er modellert etter europeisk mønster, hvor det religiøse og det borgerlige er to forskjellige og selvstendige størrelser. I dag er det derfor teoretisk mulig å være nasjonalist som noe ved siden av det å være muslim. Men det vil være klokt å skjelne mellom denne nasjonalitet i teknisk-juridisk forstand, og en nasjonalitet i sosiologisk forstand basert på mer eller mindre udefinerbare kriterier.

Den første nasjonalitet er individuell og kan til og med erverves, med visse begrensninger. Men den sosiologiske nasjonalitet er den gamle kollektive, knyttet til *umma*: samfunnet hvor en hører til like mye religiøst som politisk. Dette er i dag den arabiske realitet som gjør alle juridiske erklæringer om borgerlig likhet til et fremmedelement.

Når man vil begrunne den nasjonale enhet ved å vise til islams toleranse, er dette egentlig et utslag av den tradisjonelle *umma*-tenkning. En kan si at den faktisk er akseptert i grunnlovsbestemmelsen om islam som statsreligion og om prinsippene i islams hellige lov som «en hovedkilde for lovgiving». Mer i samsvar med moderne tankegang er det når enheten motiveres med at Egypts tre religioner er sprunget opp av én og samme rot. Det er hva Det nasjonale charter av 1962 sier med uttrykk som «religionenes evige verdier», «alle de himmelske budskap», «kjernen i alle religioner», osv. Dette kulminerer i charterets siste avsnitt: «Vårt folk har tro på religionenes budskap. Det lever i

dette strøk som var vuggen for alle de guddommelige budskap.»¹³ Selv den store turistplakaten, med hodet av soldyrkeren Ekhnaton, sier det samme: «Egypt – monoteismens vugge».

En motivanalyse av kirkebrannene 1971–72

Overgangen fra dette høye plan til det konkret politiske, er ikke så lett å foreta. Det kan være vanskelig både å dokumentere klare overgrep mot den koptiske minoritet og i neste omgang å analysere årsakene til slike overgrep. Det følgende er basert dels på pressemeldinger og offentlige dokumenter, dels på et representativt koptisk materiale, muntlig for det meste og avgitt under løfte om anonymitet.

1. Episodene i Khanka, hvor en kirke ble brent, er i den offentlige granskingsrapport (heretter Rapporten) forklart som reaksjon på at kopterne hadde bygd en kirke ulovlig. Det vil si at de uten spesielt løyve fra presidenten hadde gjort om til kirke et hus eid av «Den hellige bibels selskap». Det samme gjaldt også de andre kirkene som ble brent. Rapporten er formalistisk på dette punkt: «Hendelsen i Khanka, i likhet med de andre foregående, var ikke et angrep på en kirke, men på en bygning tilhørende et selskap hvor det uten lisens ble holdt religiøse riter.»¹⁴ Kommisjonen foreslår imidlertid at det må bli lettere å oppnå slik lisens, men foreslår ikke å avskaffe systemet (som stammer fra 1856 og var beregnet på de utenlandske kolonier). I de siste ti år er det bare ti kirker som er oppført legalt.

Fra koptisk side blir det hevdet at for å bygge en moské, kreves ingen spesialtillatelse fra presidenten. Restriksjoner på kirkebygg alene er imot grunnlovens bestemmelse om «religions- og gudstjenestefrihet» (artkl. 46) og mot Menneskerettserklæringen som Egypt har undertegnet. Kopterne kan peke på en tragisk presedens: Fredag 4. januar 1951 ble 9 koptere i Suez trukket gjennom gatene etter kroker og brent levende inne i kirken, etter at mobben var blitt hisset opp av den lokale sjeik i hans mosképreken. Dette år ble det ved rettsavgjørelse erklært ukonstitusjonelt å hindre de innfødte kristne å bygge sine kirker.¹⁵

13. République Arabe Unie. Congrès National des Forces Populaires. La Charte. Le Caire 1962, s. 11, 91, 126.

14. Her sitert etter utdrag av rapporten i CPR 29/11 1972, s. 6–10. Rapporten er resymert og kommentert i *Voice of the Copts* 29/4 1973, Jersey City, New York USA. Blant de 7 medlemmene av kommisjonen var 1 kopter, CPR 14/11 1972.

15. *Voice of the Copts* 29/4 1973.

Det skal liten fantasi til for å forstå hva som har skjedd i de 11 landsbyer med de 11 brente kirker. En majoritet av muslimer kjenner det som en provokasjon at det bygges en kirke i nærheten av en moské, med eller uten byggeløyve. Slikt har skjedd stadig og vil fortsatt skje – særlig i krisetider – så lenge det fins religiøs fanatisme. Rapporten nevner at mange andre illegale kirker likevel har fått stå, på grunn av muslimenes og myndighetenes godvilje. Koptisk reaksjon: «Det betyr at de kristnes religiøse frihet i Egypt er avhengig av muslimenes generøsitet og ikke er en grunnlovfestet rettighet.»¹⁶

2. Litt dypere ned går det når en ser etter hva som ligger bak Rapportens melding om religiøs uro i Alexandria helt siden 1970. Det året gikk to unge muslimer over til kristendommen. Bare det var alvorlig nok. All proselytisme er forbudt i Egypt, dvs.: Også dette forbudet slår bare én vei. Overgang fra islam til kristendom regnes for apostasi, fordi en da fornekker Muhammed, mens det motsatte er å supplere og perfeksjonere sin tro. Etter tradisjonell islamisk rett er det dødsstraff for apostasi, i dag effektivt som en sosial død, selv om direkte drap også forekommer. Rapporten fordømmer all misjon i Egypt. «Misjonsarbeid kan gjøres i Afrika og verden utenfor, ikke blant Egypts borgere hvis frihet og religion må beskyttes mot enhver kunstig påvirkning.»

I Alexandria ble det faretruende mange omvendelser – det opereres med tall mellom 17 og 300. Årsaken var en ung prest som gikk ut av den tradisjonelt passive rolle. Han var intellektuell, hadde vært universitetslærer i kjemi og studert teologi fire år i USA. Herfra førte han nye metoder inn i ungdomsarbeidet. Istedenfor å nøye seg med messen, satte han igang med aktiviteter vi kjenner fra ungdomsklubbene hjemme. Dessuten var presten Bishay karismatiker – det gikk ord om at han kunne helbrede. Og i et område hvor karismatiske personer alltid har rangert høyest, fra faraos prester til islams *marabut* og kirkens munk, strømmet folk til, som det var til en *mouled* (navnet på støyende og fargerike folkefester til ære for en helgen eller martyr). Alt dette førte til angrep på de kristne fra moskéenes prekestoler, og en sterkt polemisk pamflett ble distribuert fra Ministeriet for islamiske saker ved dets direktør i Alexandria. Folk ble ledet til å tro at Egypt skulle vinnes tilbake til de kristne eiere før muslimenes invasjon, slik Spania ble befridd i sin tid.

Det må også nevnes at presten ved den brente kirke i Khanka, Zakaria Butros, hører til den nye elite av aktive og politisk bevisste

16. *Ibid.*

prester, utgått fra et nyorganisert teologisk seminar i Heliopolis. Man regner med å ha 40–50 av denne kategori, av ca. 1000 prester.

Et ledd i denne type årsaker er det som Rapporten nevner om den nye patriarken Shenouda III. Da han i november 1971 ble valgt og kronet som patriark av Alexandria og pave av St. Markus' kall (inkludert Etiopia), innledet han en aktiv kampanje for å revitalisere den koptiske kirke og gi den et nytt åndelig og intellektuelt image i folket. Hans foredrag og artikler har vakt sjalusi blant islams religiøse ledere, heter det forbausende nok i Rapporten.

3. Fra episodene i Alexandria går det en linje til en annen argumentasjonstype. I den første offentlige reaksjon mot opptøyene (juli 1972) ga storsjeiken av Al-Alzhar – som er politisk utnevnt – den vanlige politiske tolking: Det var imperialister som hadde sådd splittelsen blant muslimer og koptere. President Sadat selv hevdet at flyveblad som ble brukt i striden, var sendt fra USA.

Nå er det så at alt ondt i Midt-Østen kommer utenfra, fra sionister og imperialister som har samme moralske funksjon som djevelen i Koranen. Men kjernen av sannhet i dette tilfelle er at presten Bishay kom fra Nord-Amerika, hvor det er en betydelig koptisk koloni som aktivt støtter kopternes sak i hjemlandet, tilsammen ca. 1/4 million. «The Coptic Association of North-America» utgir bl.a. *Voice of the Copts*, som er forbudt i Egypt. I utgaven av 29/4 1973 er gjengitt illegale fotografier av den brente kirke i Khanka, under engelsk (og arabisk) overskrift: «Burning the Churches is the religious Freedom in Egypt». Og over en rapport om konflikten: «The Plight of the Copts in Egypt. Strangers in their Land.»

Vi står her overfor en utløper av *Umma Koptya*, «Den koptiske nasjon», stiftet i 1952 som kamporganisasjon mot den fanatiske og mektige *Ikwan al-Muslimun*, Muslimbrødrene. Begge ble oppløst av Nasser i 1954 som paramilitære organisasjoner og nasjonale splittelsesgrupper. Det som Muslimbrorskapet kjempet for – med alle midler, terror og politiske mord inkludert – var et nytt arabisk teokrati, bygd på islamisk fundamentalisme og såkalt «islamisk sosialisme». Deres slagord var:

Allah er vårt mål.

Profeten er vår leder.

Koranen er vår grunnlov.

Den hellige krig er vår vei.

Døden på Allahs vei er vårt høyeste begjær.

I de tusener av velorganiserte seller og avdelinger under ledelse av brorskapets høye leder el-Banna, utviklet det seg en sterk anti-kristen stemning. En av kampsangene lød:

Én religion og ikke to religioner.
Etter dette intet kors.¹⁷

Den koptiske nasjon skapte seg sine slagord i en bevisst motoffensiv:

Gud er vår konge.
Bibelen er vår grunnlov.
Evangeliet er vår lov.
Egypt er vårt land.
Korset er vårt flagg.
Martyriet for Kristus er vårt håp.

Uttrykt i et mer rasjonalt språk har kopternes mål siden 1952 vært:

1. Å samle alle kristne på «den ene vei», omkring Jesus Kristus, i front mot den felles fiende, det politisk militante islam.
2. Å få styre seg selv etter Bibelens prinsipper, dvs. full religiøs selv-råderett.
3. Å få lære sitt eget gamle koptiske språk. (Det gjøres i dag en stor innsats for språkundervisning av den nye generasjon.)
4. Å skille moské og stat.

Siden oppløsningen 1954 har begge disse organisasjoner gått under jorden. Begge har en levende og aktiv kjerne. Men forholdet mellom dem er som Goliat og David. Siden junikrigen 1967 har islam økt sin innflytelse enormt. Det er lett å se i det ytre – i TV, i radio, i presse, hos bokhandlerne, i de overfylte moskéer – men også lett å merke i stemning og atmosfære. President Sadat fører an. Med sitt «bønne-merke» i pannen, ofte avbildet i moskéer kledd som en al-Azhar-disippel, er han langt mindre reservert enn Nasser i forholdet til islam. (Sadat var for øvrig i sin tid bindeleddet mellom Muslimbrødrene og de frie offiserer.) Oversatt til politisk språk kan det si at han styrer Egypt i retning «høyre», uten å oppgi statens økonomiske og politiske grep om bourgeoisiet, samtidig som han prøver å fange gruppene til «ven-

17. *El-Banna: Vers la lumière* (1936), overs. i *Orient* 4/1957, s. 37–62. Kampsangen sit. fra *Wakin*, op.cit. s. 73.

stre» i arabisk sosialisme og krigspsykose, eller også bokstavelig sette opposisjonen i fengsel.

Det kan her ikke bli plass til en nøyere definisjon. Det politiske bilde er imidlertid preget av sterke spenninger mellom hva Sadat har kalt «makt-sentra», men som like gjerne kan kalles interesse-sentra, en trusel mot Grunnlovens § 1: «Den arabiske republikk Egypt er en demokratisk sosialistisk stat basert på en allianse mellom folkets arbeidende krefter.» Studenturoilighetene i fjor og de store utrensninger i partiapparatet og partipressen etter utvisingen av de sovjetiske militærrådgivere 1971, streiker og demonstrasjoner fra fabrikkarbeidere, slike og lignende episoder gjør det klart at militærjuntaens mann Sadat seiler i farlig farvann.

Midt oppe i dette samler kopterne seg til en religiøs-politisk aksjon. Deres rop utenfor den brente kirken i Khanka var ikke til å ta feil av: «Egypt for egypterne, og egypterne er kopterne.» «Vi er 10 millioner og har bare én minister.»

Først på denne bakgrunn forstår en at Sadat tok så alvorlig på episoden.¹⁸ I regjeringen sitter det nå *to* koptiske ministre, med økt prestisje og autoritet (i forhold til «forsyningsministeriet» som tradisjonelt har vært forbeholdt kopterne). Og de tre store dagsaviser i Kairo (alle regjeringsdirigert) hadde følgende store oppslag da granskingskommisjonens rapport ble drøftet i Folkeforsamlingen:

«Nasjonal enhet er fundamentet når vår kamp bryter ut...
Sammensvergelse for å bryte nasjonal enhet.»

«Historisk møte i Folketinget. Hevder udødelig nasjonal enhet.»

«Ethvert forsøk på å svekke nasjonal enhet er del av psykologisk
offensiv satt i gang av imperialister.»¹⁹

Bak slike erklæringer ligger den islamiske tankegang at nasjonal enhet må være ideologisk. Så lenge stat og religion ikke kan tenkes atskilt, blir enhver tendens til pluralisme oppfattet som en trusel mot statens eksistens. Under følelse av nasjonal krise og ulykke – som i dagens Egypt – blir denne oppfatning forsterket. Når staten vakler, er det fordi det religiøse grunnlag har sviktet. Altså tilbake til den faste grunn, uten religiøse sprekker.

18. Folketinget vedtok 15/8 1972 en «lov om nasjonal enhet» med opptil livsvarig fengsel for alle som setter enheten i fare, ARR 15/1972, s. 373.

19. CPR 29/11 1972.

Denne tankegang kan utvides til å omfatte «den arabiske nasjon», enheten av alle arabiske land. Da kommer pan-arabismen inn i synsfeltet og gir oss det siste aspekt på konflikten mellom muslimer og koptere.

4. I september 1972 undertegnet Libya og Egypt det charter som skal føre fram til full union mellom de to land. Og ingen har så uhemmet som oberst Gadaffi talt om islam som eneste vei til arabisk enhet og fornyelse. «Kallet til den arabiske nasjon er et kall til araberne om å bygge og utvikle islam, så de kan bli forenet og sterke . . . Arabisk styrke betyr islamisk styrke. Når araberne er ydmyket, så er også islam ydmyket.» Slik talte Gadaffi på islamkonferansen i Tripolis i desember 1970.²⁰

Den kristne minoritet i Egypt har grunn til å frykte en union hvor de kan gå under i det islamiske teokrati som Gadaffi kan komme til å dominere. Det går hver dag skremmende spor fra en fanatisk utryddelse i Libya av alle rester etter kristen og vestlig innflytelse. Kan det tenkes at Gadaffi, med støtte av sine åndsfeller, Muslimbrødrene, har pustet til kirkebålene i Egypt – slik han puster til ilden i mange andre land, fra Marokko til Filippinene? Det eneste som kan hindre Gadaffi i å utnytte uroen i Egypt og bli unionens sterke mann, er egypternes nasjonalbevissthet, som alltid har vært mer egyptisk enn arabisk. Derfor er det også tvilsomt om det blir noe av unionsplanene.

Offisielt har Gadaffi dementert at Muslimbrøderskapet er gjenoppstått i Libya. Og ved samme anledning tok han skarp avstand fra konflikten mellom muslimer og koptere i Egypt. «Hvis noen som forsvarer islam kommer til å skape et problem i islams navn – en strid mellom muslimer og kristne – han har ingen sann tro på islam . . . Heller ikke kan kristendommen være urostifteres religion, slik vi har sett det i Egypt . . . En slik holdning er gal fra religiøst synspunkt og kan ikke rettfærdiggjøres politisk.»²¹

Fremmede i eget land?

Det er ingen motsetning mellom nasjonalisme og religion, hevdet Gadaffi. I hans munn må det bety noe annet enn for kopterne. De har kjempet for å kunne forene nasjonalisme og religion, ved å skille religion og stat, helt siden de spilte en ledende rolle i det liberale

20. Gadaffis tale 12/12 1970 gjengitt i NME March 1971, s. 48.

21. Tale 8/2 1973 under rådsmøte i Kairo for Federasjonen av arabiske republikker (Egypt, Libya, Syria), ARR 3/1973, s. 59.

Wafd. Og det var en kopter, Salama Moussa, som i 1920 stiftet det første sosialistiske parti i Egypt (og i Midt-Østen). Han er også forfatter av den første arabiske avhandling om økonomisk sosialisme, i 1913, utgitt på nytt i Kairo 1962. Det er her han hevder: «Sosialisme omfatter blant sine tilhengere den troende såvel som ateisten – kristne, muslimer, jøder, alle sammen. Sosialisme er fremfor alt et økonomisk system, som ikke blander seg opp i religionen.»²²

Men dette syn har bare slått igjennom hos en intellektuell elite. Den koptiske nasjon protesterte forgjeves i 1953 mot å gjøre islam til statsreligion. De kunne da vise til hendelsen i Suez 4/1 1952, da en kirke ble brent og 9 koptere drept (se ovfr.). I 1971 kunne det samme klageskriv omadresseres til en ny grunnlovskomit , bare med endring av dato, og med samme negative resultat!

Kirkebrannene har i et glimt avdekket et kamouflert minoritetsproblem. Kamouflert av et militærdiktatur som vil redusere betydningen av sosiale grupper med tilknytning til «fremmede», dvs. vestlige og ikke-islamiske tradisjoner og verdier. Kamouflert også av det faktum at kopterne synes   være helt integrert i det egyptiske samfunn: De er representert i alle samfunnslag, med en viss dominans i lavere middelklasse og (inntil nylig) i det høyere jordeierskikt; de er spredt over hele Egypt, med en viss konsentrasjon i byene og i  vre Egypt; deres liv og skjebne er i ett og alt knyttet til Egypts, med en viss tendens til emigrasjon i de senere år. Men det er et sjokkerende faktum at kopterne, til tross for utdannelse og anerkjent dyktighet, ikke er politisk anerkjent. Om man regner med at kopterne utgjør 15–20 % av den totale befolkning, så er det et stygt misforhold i forholdet muslimer/koptere i offentlige embeter:²³

	Total	Derav koptere
Ministre (eller h�yere)	55	2 (3,8 %)
Vise-ministre	27	0
«Statssekret�rer»	410	6 (1,4 %)
Toppstillinger i statsadministrasjonen	361	6 (1,6 %)
Provinsguvern�rer	25	0
Ambassad�rer	90	0
Fakultetsdekaner	155	0
Milit�re toppstillinger	?	0
Provinspolitikommis�rer	25	0

22. *Salama Moussa*: *Ishtirakiyyah* (1913, 2. utg. 1962), overs. i *Arab Socialism. A documentary Survey*, utg. av Hanna/Gardner, Leiden 1969, s. 275–288. (Sit. fra s. 287.) Jfr. *Al-Ahram*'s lederkommentar til Khanka-aff ren: «Religion hører Gud til, og nasjonen er for alle.» CPR 29/11 1972.

Det er mye påstått diskriminering, f.eks. når det gjelder stipendier og studieplasser, som ikke kan dokumenteres. Noe skyldes vel en ikke uvanlig minoritets-psykologi, en overutviklet følelse av urett og frustrasjon. Mye skyldes en diskriminering som rammer alle ikke-muslimer i en stat hvor familieretten privilegerer det islamiske flertall (f.eks. at en muslim kan gifte seg med en kristen kvinne, men ikke omvendt; at en muslim kan dømmes eller vitne i en sak hvor kristne er implisert, men ikke omvendt, og alltid slik at hvis én part er muslim og den andre kristen, dømmes etter islams hellige lov). Et kapittel for seg er nasjonaliseringen av det store kirke- og klostergods i 1961. Av 36 000 dekar jord har kirken bare noen parseller igjen til å finansiere sin virksomhet.

Ut av passivitet og isolasjon

Vi har konstatert en voksende bitterhet i den koptiske befolkning over å være ekskludert fra sitt eget samfunn. Hos en del av legfolket har dette ført til en sterk politisering av den kristne kallsbevissthet. Lederskiktet i *Umma Koptiya*, som i 1954 bortførte den servile og korrumperte patriark Jusab II, er ikke knekket av mange års straffearbeid. De drømmer ennå om å oppleve den virkelige revolusjon i Egypt, den som skal gjøre det mulig å leve der like fullt og helt som kristen og egypter. «Måtte dagen komme,» står det på deres fane.

En del av presteskapet står sammen med dette politisk bevisstgjorte legfolk. Andre er mer opptatt av en ren religiøs fornyelse. (Forholdet mellom de to parter har ellers vært preget av kriser og krangel. Inntektene av kirkegodset var f.eks. et stridens eple mellom Synoden dominert av biskoper og munk, og Kirkerådet dominert av legfolket. Det siste har mistet sin betydning etter at det ikke lenger fungerer som sivildomstol og heller ikke har noe kirkegods å bestyre.) Søndagsskoler, ungdomsarbeid, presteutdanning er stikkord for den nye tid. Veien ut av passivitet og isolasjon har også ført patriark Shenouda III til møte med pave Paul VI, det første møte mellom Alexandria og Roma siden 451. Det var en historisk stund da de to paver den 6. mai 1973 feiret 1600-års dagen for Alexandrias og kopternes største teolog, Athanasius den store. Shenouda kom til Kairo i triumf med en 15 cm bensplint av sin store forgjenger. Men viktigere var erkjennelsen av at Roma og Alexandria delte en felles tro etter

23. Vesentlig etter *Voice of the Copts* 29/4 1973. Jfr. lign. statistikk for 1959 hos Wakin, op.cit. s. 45f.

1500-års forkjetring og mistanke. «Vi bekjenner den ene tro på Gud, én og trefoldig, og på Guds enbårne Sønn, den andre person i trefoldigheten . . . Vi bekjenner at Vår Herre er Gud og Frelser og Konge for oss alle. Jesus Kristus er fullkommen Gud i sin guddommelighet. Han er fullkomment menneske i sin menneskelighet.»²⁴

At kommunikéet også har en henvisning til Palestina-problemet, og at Shenouda roste Paul VI for hans (pro-arabiske) holdning under møtet med Golda Meir 15. januar i år og i tillegg tok avstand fra det franske episkopats positive erklæring om jødene,²⁵ viser bare hvor vanskelig det er å holde religion og politikk fra hverandre.

Det var en politisk handling som tvang Maria og Josef til å flykte med Jesus-barnet til Egypt. I dag ser turisten med ærbødighet hvordan kopterne tar vare på de steder hvor tradisjonen sier at den hellige familie holdt til. Men han vet neppe at i kopternes hjerter synger en hymne om Han som kom til Egypt, med en tone av det håp som har bevart dem gjennom århundrers farer og fristelser:

«Vær glad og fryd deg, Egypt,
og alle dine sønner og alle dine grenser!
For Han som elsker menneskene er kommet til deg,
Han som er til før alle tider.»²⁶

Avsluttet i Kairo medio mai 1973.

24. Felleserklæring sit. etter *Le Progrès Egyptien* 11/5 1973.

25. Intervju med AFP, ibid 10/5.

26. Doksologien for «Festen til minne om Vår Herres komme til Egyptens land», sit. etter *O. F. A. Meinardus: In the Steps of the Holy Family from Betlehem to Upper Egypt. Daar al-Maaref* 1963, s. 15.